

Павло Ямчук

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
Уманський національний університет садівництва, Україна

ВІТЧИЗНЯНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І СЛУЖІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ ХРИСТУ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, ПЕРСПЕКТИВИ

(кілька міркувань у контексті святкування 1025-літнього буття Русі-України в Христовій вірі)

У статті досліджується трансцендентальний феномен українського Православ'я від часів становлення і до сьогодення. Вивчається сутність, характерні ознаки та домінуючі способи виявлення українського православного передання та традицій, а також особливого вітчизняного духовно-філософського розуміння особистості й суспільства від Київської Русі-України до України ХХІ століття.

Ключові слова: Православ'я, Україна, духовно-інтелектуальна ідентичність, філософія сьогодення.

Українська національна ідея, як мені вже неодноразово доводилось і писати й говорити, існує в нашому духовно-інтелектуальному та й повсякденному бутті щонайменше з 988 року. Саме вона визначає мету, покликання і сам сенс існування українства як трансцендентальної цивілізаційної сутності, як незнищеної частини європейського універсуму. Відданість Христу українського народу як в добу Середньовіччя та Бароко, так і в епоху атеїстичного безбожництва ХХ ст. не треба доводити. Проте, так уже склалося, що і в сприятливих і в несприятливих часи нам доводилося обґрунтовувати інше. А саме – справжність українського православного шляху. Шляху, що визначав і визначатиме вітчизняну національну та націокультурну ідентичність. Можливо, про це скажемо дещо нижче і окремо, лише в українському ранньому Середньовіччі, а ще – в часи Києво-литовської державності українцям не треба було обстоювати власне право на істинність служіння Богові в межах своєї національної православної унікальності. З метою глибокого й точного осягнення реалій українського православного буття в цій статті ми спиратимемось на авторитетні джерела й праці знаних дослідників сфери, що на тисячоліття визначили й визначатимуть сам дух нашої присутності в світовій родині народів, окреслювали й окреслюватимуть нашу ідентичність, нашу духовно-інтелектуальну неповторність у глобалізованому світі, вберігали й вберігатимуть душі наших предків, нас самих та наших нащадків від «фальшу, розкладу і тліну» (О.П. Діденко).

Осмилюючи шлях українського християнства, українського православ'я від стародавніх часів і аж до сьогодення, М.С. Грушевський у праці «З історії релігійної думки на Україні» привертає увагу до низки концептуально значущих обставин, на вивченні яких і ми б хотіли зосередити увагу, але не з суто історичного, а радше – з духовно-філософського, з духовно-інтелектуального погляду. Слід нагадати, що, як відомо, за своїми переконаннями, вчений був далеким від сповідання православ'я, то ж тим більш неупередженими, тим більше незаангажованими видаються його спостереження з цього приводу. Подаючи загальну характеристику духовного й буттєвого становлення Української держави в XI – XII ст. історик зауважує: «Після безконечних, тяжких, грубих і кривавих усобиць, в котрих наростала Київська держава, відчувалась потреба в чімсь новім, моральнім і чистім, що відсвіжило б атмосферу і ублагородило життя. В сам час приходила нова

релігія зі своєю проповіддю Царства не від миру сього, з ідеалами самовідречення і аскетизму. По реакції і грубому матеріалізмові життя вона знаходила собі щирих адептів. Чернецтво приймається (русинами-українцями – П.Я.) з великою симпатією. Князі і визначніші бояре не тільки фундують монастирі... між ними самими знаходяться люде, що кидають двір, богацтва, владу і йдуть у монастир на тяжке омертвлення тіла, пости, безконечні молитви і безсонні ночі. Ті, що зістаються в мирі пописуються не тільки численністю і розкішшю своїх дружин, служби, дворів, але й багатими жертвами церквам, монастирям, духовенству і нищим, більш того: вірцевим і пильним виконанням нових (православних – П.Я.) обрядів. Одні відвідують монастирі, справляють там гойні пири, або гостять духовенство у себе; інші славляться своєю книжністю, читанням у Святім Письмі, пильними молитвами, гострими постами... християнська мораль і догматика – відвойовують собі місце у життю» [1, с. 40-41].

Наведені акад. М.С. Грушевським спостереження й висновки поділяє інший авторитетний дослідник церковного життя та історії Православної Церкви в Україні, митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко), таким чином висловлюючись у монографії «Українська Церква за час Руїни (1657 – 1687)»: «Першими фундаторами монастирів в Україні були князі та княгині, особливо київські. Великі князі київські наслідували в цьому імператорів візантійських, які охоче будували монастирі, і пішли їхньою дорогою, стаючи ктиторами побудованих монастирів. У давнину був звичай, що князі перед самою смертю приймали чернецький чин у своєму монастирі і в ньому ж лягали на вічний спочинок... Фундатори монастирів звичайно й забезпечували життя і працю монастиря матеріально – записували йому села, поля, ліси, стави, млини... Часто бувало, що видатні люди... відписували зі своїх маєтків і на монастир... треба сказати, що українські монастирі... добре виконували свою працю – і християнізаційну, і культурно-освітню, чим і були славні по всі віки, і чим багато прислужилися Україні» [2, с. 234-235].

Зупинимось на кількох значущих аспектах процитованих міркувань. Змальовуючи атмосферу становлення українського православ'я акад. М.С. Грушевський характеризує його як явище, що за історично нетривалий час стало визначальним для всіх без винятку верств тогочасного українського суспільства. Є очевидним, що духовний розвиток Київської Русі потребував прийняття християнства, яке було не лише бажаним, не лише очікуваним, а й передусім таким, що якнайповніше відповідало самоототожненню українців, відповідало як глибинним, так і повсякденним запитам суспільства й особистості, певне ж саме тому, що несло світло Істини, коли, нехай ще не усвідомлювалася остаточно, але «після кривавих усобиць» ясно відчувалася «потреба в чімсь новім, моральнім і чистім, що відсвіжило б атмосферу і ублагородило житте». Саме вічна свіжість християнського універсуму могла не лише ушляхетнити людську природу, не лише змінити на краще і особистість і громадське життя, а й – через моральну основу – дати потужний імпульс до державо-творчої, законодавчої, правової діяльності, адже саме з християнських підвалин і розпочалися ті процеси в громадському житті українців, що їх неможливо було девальвувати століттями гноблення, утисків, бездержавності та заборони на розвиток національної культури.

М.С. Грушевський зазначає: «Приходила нова релігія зі своєю проповіддю Царства не від миру сього, з ідеалами самовідречення і аскетизму». Вказані домінанти відтоді й дотепер визначили сутність Православної української церкви як «Царства не від світу сього», далекого від матеріалістично-мамоністичного прислужування минущо-матеріальним потребам, яке тримається на вірі в Бога, та на цією вірою породжених ідеалах аскетизму та самовідречення. Вже від появи Лаври, Михайлівського Золотоверхого монастиря, інших церков та монастирів по всій Україні стало очевидним, що українське православ'я

не потребує іншої основи як названий вище базис і саме ця опора робить його вічним, непідвладним земним повіям. Нетлінні чудотворні моці перших аскетів – українських ченців, які вели праведне життя й нині, за молитвою вже близько 1000 літ допомагають людям у скорботах, є цій думці переконливим підтвердженням.

Так само важливим для розуміння українського суспільства та природи його ідейних підвалин є констатоване М.С. Грушевським відкидання «грубого матеріалізму» на користь утвердження духовних ідеалів. Окремі князі й «бояре не тільки фундують монастирі... між ними самими знаходяться люде, що кидають двір, богацтва, владу і йдуть у монастир на тяжке омертвлення тіла, пости, безконечні молитви і безсонні ночі». Не випадом сумніву в тому, що щире служіння Богові справді елітних (не за посадою, а за духом) верств міцніше від зброї, від матеріальної потужності спричинило вплив і могутність Київської Русі, адже крім молитовно-дієвого подвижництва було яким прикладом для всіх суспільних верств.

Аскетизм, самозречення, забуття не лише про надбання матеріальних вигод, а й жертвування багатствами раніше набутими, зречення влади мирської заради служіння Царю Небесному – все це були закладені в святокиївську добу в українському народі підвалини, які годі було зрушити в подальші епохи і які зроджувалися згодом бароковим розквітом, феноменами Шевченка, Гоголя тощо. А ще – становлять добрий приклад для наших сучасників та прийдешніх поколінь, які мали би так само як і їхні предки «славитись своєю книжністю, читанням у Святім Письмі, пильними молитвами, гострими постами», а не світськими забавами від окремих з яких страшно стає не лише аскетам і подвижникам, а й звичайній людині. Тож цілком логічним є й характеризуючий атмосферу всієї Святокиївської епохи висновок акад. М. Грушевського: «Християнська мораль і догматика – відвойовують собі місце у життю».

Роль чернецтва є не менш знаковою в понад тисячолітньому триванні вітчизняного духовно-буттєвого універсуму, адже так само походить із тих святокиївських джерел, що й традиція духовного передання: «Чернецтво в сих часах шириться... незвичайно: женуть туди людей не тільки аскетичні погляди, але й тяжкі умови життя. До тих, що зоставалися “в мирі”, головним побажанням ставало – аби вони спомагали сі оазі правдивого християнства – монастирі» [1, с. 39]. Відтак – саме доба Київської Русі-України народжує істотно новий тип розуміння трансцендентальної сутності українського буття, істинного трактування осердь, довкола яких має, заради власного спасіння гуртуватися українська громадськість. Цими особливими осередками є монастирі та їхні насельники – ченці. В свято київсько-українській традиції, як правильно зазначає М.С. Грушевський, не матеріальні нестатки передусім «женуть» людей у монастирі, не «тяжкі умови життя». Понад усе спонукають до чернечого життя українців і тоді і тепер аскетичні погляди, глибокі переконання. Інакше б – годі й сподіватися, що до тих «хто зоставалися в мирі» «головним побажанням ставало – аби вони спомагали сі оазі правдивого християнства – монастирі». Про монастирі як осередки духовного та національного життя українства так пише митрополит Іларіон (Іван Огієнко) в праці «Українське монашество»: «Цілий день служити Богові плеканням Духа й ігноруванням тіла – це заняття кожного монаха. Служити радісно й самовіддано, в повному переконанні, що обрана дорога – найправдивіша» [3, с. 51]. Думка митрополита Іларіона висвітлює ще одну аксіологічну христоцентричну домінанту, що на ній ґрунтується феномен українського православного передання. Йдеться про невидиме, тобто «незриме світові», але безнастанне, дієве «плекання Духа», служіння, осяяне щирою радістю від зречення мирських зваб і спокус на користь пізнання божественної Істини.

Якщо би висловитись світсько-філософською мовою, то йдеться про розумом усвідомлений й, водночас, душею відчутий, ціннісно-смысловий пріоритет особливої, серцем зримої, радості від молитовного служіння Богові, а значить і людям, яким Господь завжди бажає лише добра. Чернецтво і священництво, отже є тим найвищим виміром істинного буття людини, цілковитої переконаності в тому, що «обрана дорога – найправдивіша». Відтак, висловлені вище спостереження й міркування акад. М.С. Грушевського щодо вагомості ролі ченців та священників у становленні киеворуської державності як прямого наслідку окреслених пріоритетів українського християнського соціуму є важливими й з огляду на потребу зрозуміти, на яких підвалинах ґрунтується українське національне життя, хто і чому, впродовж віків, попри всі перешкоди, утиски й переслідування є моральними авторитетами в національному бутті. Христоцентризм та христонаслідувальність українського чернецтва і священства, констатовані митрополитом Іларіоном, мають для всебічного вивчення цієї проблематики першорядне значення.

В цьому контекстуально-смысловому вимірові слід провести багатообіцяючу, на наш погляд, аксіологічну паралель між констатованим акад. М. Грушевським у далекій минувшині духом та буттям, що цей дух відображає, вітчизняного православного чернецтва та сподіваннями на прийдешню аристократію, що її обрис у часи гіркої Руїни, осмислюючи наші помилки по визвольних змаганнях 1917 – 1921 років охарактеризував Дмитро Донцов. Руїна ця, як відомо, трапилася в нашій історії через прикру зраду України та її православного духу з боку національних керманічів, отруєних безбожницьким соціалізмом.

У післяслові до мемуарної книги «Рік 1918, Київ» мислитель гостро, як свого часу Іван Вишенський та інші оборонці українського Православ'я, полемізуючи зі своїми ззовні народолобними, але сутнісно псевдодемократичними опонентами зауважує: «Демагоги, які теревенять про “народ” (якого хочуть обернути в рабство) і про “малу людину”, окричують... нову аристократію, як нову касту визискувачів. Ні! Це будуть люди, які погорджують в ім'я вищої цілі всім, що дороге “малій людині”: вигодами, спокоєм, ідилією, безпекою, кар'єрою, грошем, теплим домашнім кутом і достатком, забавами і насолодами шлунка і секса. Це – пророки, аскети, вожді... Це ті аристократи, що створили колись Орден Запорозький. Це творці нових вір, націй, держав, історії. Без них “мала людина” завше стає погноєм якоїсь орди завойовників. Таких викликав на Україну і Шевченко, був певний, що їх “діждемось таки колись”, коли чекав приходу “Вашингтона з новим і праведним законом”» (курсив наш – П.Я.) [4, с. 143-144].

Не варто, внаслідок очевидності, доводити те, що саме святокиївське православне чернецтво й священники, які заснували Михайлівський Золотоверхий та Печерську Лавру, що стали світильниками українського православ'я на тисячоліття й на весь світ, якнайкраще відповідає сподіванням Д. Донцова на нову аристократію, що, лише орієнтуючись на Слово Боже, єдина і може виступити для України й обезбоженої щонайменше з XVIII ст. Європи отим «Вашингтоном», що дасть заблукалому у нетрях минушості світові вічно «Новий і Праведний закон». Аскетична жертівність, що передбачає зневагу до дорогих «малій людині» (або людині-масі, як її визначатиме Х. Ортега-і-Гасет) минущо-матеріальних вигод і визначає істинну аристократію, яка, як слушно зазначає Д. Донцов, «створила колись Орден Запорозький». Але для того, щоби такий лицарський за духом, чином та дією український мілітарний Орден постав у XVI – XVIII віки, потрібно було, щоби цій з'яві передувала поява українських ченців-аскетів святокиївської доби, які, так само понад усе ставили аксіологічні пріоритети захисту й возвеличення «малих отих рабів німих».

А головно – їхнього спасіння. Молитвою й словом настанови, а у козацькі часи – молитвою та зброєю ці подвижники прагнули захищати «малу людину» від небезпечної

перспективи «завше стати погноєм якоїсь орди завойовників». «Демагоги», які, згідно з Д. Донцовим, лише «теревенять про народ» насправді не бажають йому істинного спасіння, адже їхня ідеологія є безмежно далекою від тієї істинної свободи, що її єдина може принести людині православна віра. Д. Донцов правий і в іншому. Нецирі ридання над «народною долею», які не мають в основі щоденно-дієвого християнського опікування духовним, а відтак і буттєвим здоров'ям кожної особистості та суспільства в цілому нічого не варті. Натомість, характерними для нашої духовної та буттєвої історії є інші приклади, варті для наслідування у всі часи. Православне чернецтво, починаючи від епохи Київської Русі в Україні, не лише засновувало монастирі, а й створювало при цих монастирях навчальні, лікувальні заклади високого рівня, дієво опікуючись тим, щоб український народ без віри й дарованих нею орієнтирів істинного буття не став «погноєм» для чергової орди завойовників, які хотіли бачити наш працелюбний народ своїми рабами, та ласих на українську родючу землю.

Тож логічною, проте з деякими уточненнями, є й думка Д. Донцова щодо порятунку українців від орд завойовників «нашою стародавньою містикою, яка одна лиш зломить темну, шаманську містику панування червоної чи білої московської орди... тою містикою, яка вічним вогнем блискає з легенд старого Києва (про Апостола Андрія... лицаря Михайлика), з нашої історії, письменства (“Слово о Полку Ігоря”, Шевченко, з Св. Софії Київської). Лиш ця містика, яку ігнорувалося досі, дасть непереможну силу новому 1917 чи 1918 року. Той..., хто знайде ключ до неї, заложить міцні, реальні підстави нової Київської держави. *Треба, щоб “поруч Лаври стояв Капітолій”* (Є. Маланюк). *Бо не встоятись йому без неї*» (курсив наш – П.Я) [4, с. 145-146]. Поділяючи в цілому вищевказані позиції слід, проте, подати деякі уточнюючі сам сенс розуміння феноменального духу нашої історії міркування.

Першим з них є невідповідність терміна «містика» тому поняттю, що власне й берегло сам глибинний сенс буття українців впродовж тисячоліть нашої історії. Не «містика» це була, а вірність, краще б сказати – одухотвореність нашого національного буття православним характером розуміння себе, соціуму, світу, світу в собі. Саме через це і зберегли ми від стародавніх часів і до сьогодення унікальне відчуття себе як духовних одиниць в неповторному універсумі національної й світової історії. Ця православна одухотвореність лише через те, що вона є особливим найвищим станом служіння Богові «одна... зломить темну, шаманську містику панування червоної чи білої московської орди». Містика іншу, нехай і більш примітивну від неї, містику не зломить.

Для її подолання потрібне молитовно-дієве спілкування з Богом, прагнення жити не за чужорідними законами «шаманської орди», а за Заповідями Господніми, утвердженими у тисячолітніх переданнях та традиціях й звичаєвості вітчизняного відчуття й розуміння православної віри. Це – зцілить, а отже – приведе до подолання рабства, до духовного й буттєвого звільнення. Також важливою є інша, вище цитована характеристика: «Містикою, яка вічним вогнем блискає з легенд старого Києва (про Апостола Андрія... лицаря Михайлика), з нашої історії, письменства («Слово о Полку Ігоря», Шевченко, з Св. Софії Київської)». Названі Д. Донцовим знакові архетипи національної православної ідентичності є не містичними, а саме духовними, Святим Духом осяяні і необхідністю служити Богові породжені. Саме тому – вони незнищенні, а відтак – ними й долаються неволя й небезпеки.

І, нарешті, аксіологічно перспективною є ідея відродження національної державної ідентичності саме на засадах православного від Русі до України триваючого передання, ознаменованого вищепереліченими явищами національної культури. «Той... хто знайде ключ до неї, заложить міцні, реальні підстави нової Київської держави. *Треба, щоб “поруч Лаври стояв Капітолій”*» (Є. Маланюк). *Бо не встоятись йому без неї*». Усвідомлення того,

що саме відродження Духу українського Православ'я як наріжної підвалини національної державності й суспільного життя є єдиним порятунком її від небезпек сучасного світу, є головним концептом цього міркування. Афористичний вираз Євгена Маланюка теж є максимально точним, адже Капітолій – символ законодавчої влади демократичних країн, повинен стояти поруч Лаври як осердя духовного передання, а отже – повинен повсякчас керуватися благом, що виходить з українського Православ'я, ґрунтуючись у своїй діяльності на одвічно притаманних нашому світогляду універсаліях христоцентризму та христонаслідування. Значущою є ремарка Д. Донцова, «бо не встоятися йому без неї». Історія України кількох останніх століть ясно засвідчила справедливість цього твердження.

Підсумовуючи сказане наголосимо на кількох вагомих моментах. Вітчизняне Православ'я від Хрещення Русі-України вже понад тисячоліття становить основу національного світогляду, моралі, етики, культури та естетичних поглядів. Від джерел, християнський світогляд українців став основою державотворчих процесів, наслідком яких було виникнення потужної християнської держави – Київської Русі, а згодом саме православний світогляд, православна національно-культурна ідентичність, оборона її як духовного єства нашого народу були в центрі уваги визвольних змагань українців впродовж багатьох сотень літ. Захист цієї ідентичності від інокультурних та чужоземних агресій та експансій спричинив появу феномену козацтва як українського православного лицарства. Так само вагомим для розуміння духовного феномену національної історії подій та історії ідей як її питомого джерела є й те, що і гетьманська і козацька державність українців були православними за духом і діями, оскільки на іманентному рівні відбивали настрої, а головне – трансцендентальні прагнення українського суспільства.

Спроби ж побудувати українську державність не на православних національних підвалинах (соціалістично-атеїстичні уряди УНР, маріонеткова УРСР) скінчилися неминучою поразкою, оскільки не враховували сутності українських пріоритетів та цінностей, сутності тисячолітньої національної української ідеї, якою є наш спосіб славити Бога, наше українське від багатьох знаних і незнаних за іменами праведників передане Православ'я. Відтак – якщо й справді хочемо, щоби понадтисячолітня віра наших предків у Христа нескінченно тривала, беручи її у серцях та бутті наших нащадків, якщо прагнемо справжньої української майбутньої державності, яка б не завезеному із закордонних центрів атеїзму, не глумові над нашими духовними святинями (цей гіркий досвід вже неодноразово повторювався в нашій історії), а самому православному єству українства відповідала, якщо хочемо, щоб Україна не силою, не зброєю, не імперським приниженням інших людей та народів, а це, до речі нам ніколи не було властивим, а осяянням вічного духовного знання, світлом нашої книги, що його несе, як про це сказано в нашому Духовному Гімні, в світі утверджувалася, а особливо – світлом нашого як особистісного, так і громадського прикладу повсякчасно-буттєвого дотримання духові Христові віри, то відповідаймо заповітові святокиївських пращурів «Свята Русь, бережи віру православну!». В цьому – завжди був наш порятунок. В цьому було, є й буде наше покликання, наше служіння в світі. А отже – наше спасіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Грушевський М. – К. : «Освіта» 1992. – 192 с.
2. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Українська Церква за час Руїни (1657 – 1687) / Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). – К. : 2006. – 468 с.
3. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) Українське монашество / Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). – К. : 2002. – 396 с.
4. Донцов Д. Рік 1918, Київ / Донцов Д. – К. : «Темпора», 2002. – 208 с.

Павло Ямчук

Отечественная Православная церковь и служение украинского общества Христу: прошлое, настоящее, перспективы (несколько размышлений в контексте празднования 1025-летнего периода существования Руси-Украины в Христовой вере)

В статье исследуется трансцендентальный феномен украинского Православья, начиная от времен становления и до нынешнего времени. Изучается сущность, характерные признаки и доминирующие способы проявления украинского православного передания и традиций, а также особенного отечественного духовно-философского понимания личности от Киевской Руси-Украины к Украине XXI ст.

Ключевые слова: Православие, Украина, духовно-интеллектуальная идентичность, философия современности.

Pavlo Yamchuk

Pravoslavnaya Patriotic Church and the ministry of Christ Ukrainian society : past , present and prospects (some reflections in the context of the celebration of the 1025- year period of the Russia-Ukraine in the Christian faith)

This article examines the phenomenon of transcendent Ukrainian Orthodoxy , from the time of formation and up to the present time. We study the nature , features and dominant ways to show the transmitted and the Ukrainian Orthodox traditions, as well as special national spiritual and philosophical understanding of the personality of Kievan Rus-Ukraine to Ukraine of the XXI century .

Key words : Orthodox , Ukraine, spiritual and intellectual identity , the philosophy.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013.